

Peder Teglbrænders teglværk i Vestervig

af Esben Graugaard, Holstebro Museum

Kører man ad vejen fra Hurup ind i Vestervig østfra, kan man ikke undgå at få øje på Teglgården på venstre hånd. Tydeligvis en anseelig gård. Midt i forrige århundrede var den da også bopæl for flere herredsfogeder, der som Christian Fischer og Johannes Claudi tilmed havde imponerende titler som henholdsvis overauditør og landsoverretsassessor. Og dog lå Teglgårdens storhedstid før disse eksotiske titler fik indpas på stedet. Det var Peder Pedersen Teglbrænder, der gjorde Teglgården til noget særligt i Vestervig sogn - om ikke i hele Sydthy. Men nævnes bør også de, som havde lagt et solidt fundament for Peder Teglbrænder; her tænkes på hans far, Peder Christensen, og Peder de Moldrup, stamherre til Vestervig Kloster.

Teglværket grundlægges midt i 1700-årene

Peder de Moldrup til Vestervig Kloster havde det til fælles med sin - på grund af et enkelt fejltrin - miskendte farfar og navne, at han var en foretagsom mand. En ”entreprenør” har samtiden kaldt ham - vi ville kalde ham en iværksætter i nutidigt sprog. Teglgården skylder denne mand sin eksistens. At det forholder sig således fremgår af det fæstebrev Peder de Moldrup den 25. juli 1764 udstedte til Peder Christensen kaldet Teglbrænder. Heri står bl.a., at Peder Christensen fæstede ”det Huus ved Westervig Teglværk, som hand dette Aar med min Hielp opbyggt haver”. (1). Men selve teglværket var ældre, for allerede i en indberetning fra 1758 skriver de Moldrup, at der ved godset er ”et Tegl og Kalk, Brænderie samt Pottemager Fabriqve, som ieg selv lader drive, uden anden Hielp af Bønderne end 136 Læs Klynes Grøft og 2 Gangdage af Ploven til Leerets Kastning, som ieg selv med egen Hæst henføre til ælte Stædet”. (2). Godsets fæstebønder har imidlertid ikke haft helt samme opfattelse af tingenes tilstand som godsejeren, for i 1769 klagede nogle af dem på birketetinget over, at de ikke som tidligere måtte tage den nødvendige ler i ”Vang” til at gøde deres nyopdyrkede marker med fordi leret skulle anvendes i den teglovn, der for ca. 20 år siden var oprettet på godset. Dertil kom klager over at

skulle køre med de sten, de Moldrup solgte til kunderne - ud over at også kørslen med tørv og gangdagene med leropkastning var dem en plage.

Mon ikke Peder Christensen Teglbrænder har taget del i ovnens drift fra begyndelsen? I 1760 viedes således Peder Christensen af ”Teglhuset” i Vestervig sogn. Han har været fagmand, deraf kaldenavnet Teglbrænder, og har som sådan indgået i samarbejde med stamherren. Netop i disse årtier var der til stadighed byggearbejder igang på Vestervig Kloster, så de Moldrup har set en fordel i at få en faglært til at forstå et lokalt teglværk, der har bestået af en enkelt ovn. Sådanne ovne kunne rumme 2-6.000 sten pr. brænding, hvilket skal ses i lyset af de 55.000 sten man årligt kunne brænde på Vestervig teglværk i 1855 ifølge brandtaksationen.

Peder Christensen Teglbrænder skulle ifølge fæstebrevet ”-nyde for hver Ovn Brænding 10 Rigsdaler da han saa holde sin egen Kost, og i øvrigt nyde den Hielp, som kand behøves til Werkets fortsættelse”. Hjælpen bestod bl.a. i 10 læs almindelige tørv og 6 læs skudtørv årligt fra godsets moser. (3).

De følgende år betalte Peder Christensen ifølge godsets jordebog troligt sine fæsteafgifter, de sidste år til godsforvalter Peder Severin Hjardemaal, der senere skulle blive svigerfar til teglbrænderens sønneatter. (4). I folketællingen 1787 nævnes Peder Christensen som husmand

Peder Teglbrænders teglovn ses her markeret på Videnskabskabernes Selskabs kort fra 1790erne. Da teglovene yderst sjældent er tegnet ind på disse tidlige kort, understreger det foretagendets lokale betydning. Bemærk at ovnen har samme placering som det nævrende Teglgården.

Vestervig Teglværk 1894. Fra venstre: Emil Madsen, Klostermølle, en tysker fra Ydby, en tysker, Jens Olesen. Hestene tilhørte Chr. Hove »Teglgården«.

og ”forpagter af teglbrænderiet”, der allerede da må have været et større foretagende. I hvert fald havde familien to voksne tjenestekarle hos sig; de har arbejdet i leret og ikke på husmandsstedet.

Alt imens fødte teglbrænderens kone, Mette Pedersdatter, en stribe børn, hvoraf drengene altid senere brugte Teglbrænder som slægtsnavn. I 1765 kom Peder, denne artikels hovedperson, til verden. Tre år senere i 1769 kom Christen til, han blev senere en tid ejer af Hornstrupgård i Kallerup, og var en periode formodentlig forvalter på Nørhågård. I 1773 fødtes Ole Teglbrænder på Teglgården, han blev senere gårdmand i Simonsgård i Tvolm i Ydby sogn.

Peder Teglbrænder bliver teglværksejer

Hvornår Peder Pedersen Teglbrænder har overtaget fæstet af teglværket efter faderen vides ikke, da der ikke findes fæstebreve for den relevante periode. Men da han i 1801 køber foretagendet til selveje anføres udtrykkeligt, at det drejede sig om hans ”hidtil i fæste havende sted”. Sælgeren var ikke en Moldrup; major Hans Christian de Moldrup havde fået tilladelse til at ophæve stamhuset, og var derpå flyttet fra sognet, hvor slægten nu præsenteredes ved den fattige degn Damianus de Moldrup.

I 1801 ejedes Vestervig Kloster gods af

justitsråd Poul Marcussen til Krastrup. Ved skøde af den 18. juli 1801 solgte han teglværket til Peder Pedersen Teglbrænder for 4.004 rigsdaler kurant. Ejendommen var sat til 2-5-2- $\frac{1}{3}$ tønder hartkorn, og bestod af en række parceller udstykket fra hovedgårdens marker: nr.25, 32, 33, 34, 35, 36, 48 og 49. Dertil kom en parcel i Røjkjær mose, der sikrede teglværkets brændselsforsyninger. (5).

Hvorledes teglværket så ud ved Peder Teglbrænders overtagelse, ved vi ikke, men et indtryk får vi ved at læse brandtaksationen af 1811; da må Peder have foretaget forbedringer, for gårdens bygninger fik forsikringssummen hævet til 6.000 rigsdaler. På dette tidspunkt var der øst for selve ovnen en 12 fag stor tegllade opført i ege- og fyrretræ. Huset var tækket med tegltag og havde lemme forneden - et meget fremmedartet hus for den tids Vestervig. Peder Teglbrænder fortsatte forbedringerne med i 1816 at bygge et 9 fag langt hus indrettet til beboelse for teglværkets folk. Det er nok identisk med det ”vaghushus”, der nævnes i Peder Teglbrænders bo, og som var beliggende vest for gården og indrettet til beboelse for teglværkets arbejdere, der, når brændingen stod på i døgndrift, skulle opholde sig ved ovnen for at overvåge den vanskelige brændingsproces. Laden var beregnet

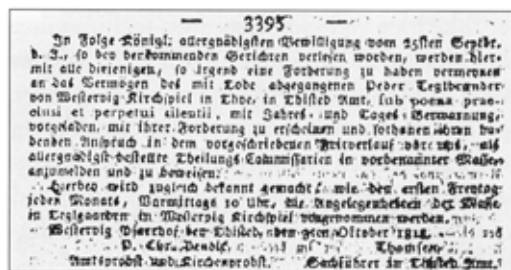
til at tørre de håndstrøgne sten inden brændingen. Her stod fire skæreskamler med knive, et strygebord med brædt, trug og forme, fire trillebører, en lukket vogn, samt ”Øyenscuttere! - altså skyklapper - til de to heste, der benyttedes til at ælte leret. Mere var ikke nødvendigt for at drive et større teglværk først i 1800årene. (6). Det og så arbejderne.

Livet og folkene ved teglovnen

Ingen tvivl om, at der omkring teglovnen udfoldedes et til tider livligt folkeligt liv. Her var altid varme at finde, og hvor unge karle samledes, kunne der ske et og andet. Således i 1777, hvor en sag oprulledes ved Vestervig birketing om en åbenbar temmelig løsagtig pige - Anne Nielsdatter hed hun, der var fra Randrup. Ikke mindre end fire karle skulle ”have haft legemlig Omgængelse paa en Aften” med Anne, og det var sket ved teglovnen. Morten Andersen, der var karl ved teglovnen, var blandt de, der havde nydt Annes gunst. Peder Christensen Teglbærnder blev indkaldt som vidne, men retssagen blev yderst kort, da Anne klogeligt forlod egnen ”for at undgaa hendes nedrige og skammelige Gerning”, og på trods af at være blevet efterlyst tre søndage i træk fra prædikestolen, var og forblev Anne forsvundet. Sådan endte den sag. (7).

Ved teglovnen fandt mange af Vestervigegnens småårsfolk arbejde. Her kunne husmænd og inderster supplere småbrugenes naturalieindtægter med en sæsonbestemt lønindtægt. Teglbærndingen fandt som regel sted i halvåret april-september. I 1818 kunne Michel Eriksen således oplyse til boet, at han det år havde arbejdet 32 dage ved teglværket fra 1. april til 1. september. Daglønnen var 3 mark, så i alt havde Michel det år tjent 16 rigsbankdaler ved sit arbejde for Peder Teglbærnder. Arbejderne kaldes ”lerkastere” - en anden formulering for arbejdsmand - i modsætning til de faglærte teglbærndere.

I boopgørelsen optræder en lang række lokale mænd, der havde løn til gode som lerkastere. De fleste navne siger ikke eftertiden meget: Niels Pedersen, Christen Laugesen, Anders Gramstrup og Mads Giettrup. En enkelt af dem kan vi dog på grund af det særprægede navn trække ud af anonymiteten. Han hed Jens Slavensky, og havde løn til gode for 1817-18. På flere måder har hans tilværelse været typisk for tidens

Da Peder Teglbærnder døde i 1818, blev dødsfaldet annonceret så fjernt som i »Altonaischer Mercurius», en nordtysk avis med vægt på handel og økonomi. Meningen var naturligvis at boets kreditorer skulle kunne gøre krav gældende. Det antyder, at Peder Teglbærnders økonomiske aktiviteter strakte sig langt ud over Thy.

daglejere. (8).

Jens Georgsen Slavensky var født i 1802 i Oxenbøll som søn af Slavensky-slægtens stamfar - musketer Georg Slavensky - der i 1790 havde giftet sig til et husmandssted i Oxenbøll. I 1818, hvor Jens har penge til gode ved teglværket, er han således kun en dreng på 16 år. Samme år har han en kort tid plads i Helligsø sogn, men vender tilbage til Vestervig, hvor han fik plads på Bubbøl. Præsten anfører om ham, at ”han har hidtil drevet omkring”. Teglgården blev dog i perioden 1819-24 Jens Slavenskys hjem, men så drog han af til Hurup sogn. I 1834 træffer vi ham atter som karl på Bubbøl, hvor Peder Teglbærnders datter i mellemtiden var blevet kone i gården. Hun har kendt dette tilsyneladende rodløse menneske fra sit hjem i Teglgården, og har måske derfor overtalt manden, Ole Brorson Hjørdemaal, til at give ham plads i gårdens folkehold. Jens Slavensky døde kun 35 år gammel i 1837 som fattiglem. Man vandt hverken gods eller grønne skove som medlem af tidens omvandrende arbejdskraftreserve. (9).

I titusindvis af sten på kontrakt

I modsætning til tidens små bondeteglovne, var Peder Teglbærnders værk et helt anderledes professionelt foretagende. Ved Peders død lå der ikke mindre end 48.000 brændte teglsten i teglladen; af disse var de 14.000 solgt på forhånd: 1.000 sten til henholdsvis Christen Bach i Øster Ulsted, Eyber på Ørumgård, Trankjær Skole, Peder Hjørdemaal til Bubbøl og Jacob Preetzmann i Ulsted; Lars Toft Jørgensen til Abildgård i Grurup havde 4.000 sten til gode, amtsprovst Bendix i Vestervig ikke mindre end 5.000. (10).

Store leverancer som sidstnævnte fandt sted på kontrakt og mod forudbetaling. I hvert fald underskrev Peder Teglbrænder den 16. marts 1818 følgende: ”For 10, sige Ti Tusinde helbrændte Mursteen som jeg har solgt Hr. Peter Hjørdemaal paa Bubbel og, som han skal have af den første Ovnfuld Steen der brændes i min Teglovn næste Sommer, til hans Ladebygning, have Hr. P. Hjørdemaal i dag betalt mig 500 Rbd.” (11). Denne kontrakt var ikke enestående, flere lignende findes i boopgørelsen. Denne professionelle måde at drive teglværket i Vestervig på skal ses i lyset af hele Peder Teglbrænders virke, der efterhånden omfattede langt mere end teglproduktionen.

Peder var justitsråd Jacob Kjellerups ”allerhøystærede Ven”

Peder Teglbrænders økonomi kom efterhånden til at række langt ud over Vestervig sogn og dets naturlige opland. Dette skyldtes, at Peder ikke blev ved ”sin læst” som teglbrænder. Han blev handelsmand i stor stil. (12). Således købte han lokalt store mængder korn og smør op, hvoraf en del kørtes til Doverødde og herfra sejlede til Aalborg, hvor storkøbmanden Jacob Kjellerup aftog varerne. Justitsråd Kjellerup var først i 1800'erne den betydeligste købmand i Limfjordsregionen, og det siger en del om Peder Teglbrænders sociale status, at han gentagne gange i Kjellerups breve kaldes for ”min allerhøystærede Ven”. Handelssamkvemmet de to imellem var da også meget intenst, en lang række bevarede breve dokumenterer det. Men det er en anden historie. (13).

I 1817 mødtes Peder Teglbrænder og Jacob Kjellerup til snapsting i Viborg, hvor Peder lånte 2.400 rigsdaler af Kjellerup. Ellers fungerede Teglbrænders økonomi som et led i det sociale netværk, de lokale proprietærer og handelsfolk dannede for hinanden. I 1811 havde Peder Teglbrænder således lånt 4.000 rigsdaler af Niels Refsgaard til Damsgård på Mors, i 1816 var det Hjørdemaal på Bubbel, som forstrakte ham med 2.000 rigsdaler. Sådan fungerede tidens kreditvæsen.

Peder Teglbrænder havde selv direkte handelsforbindelser til Norge, som så mange på Thys vestkyst i de år. Enten har han eksporteret teglsten eller måske snarere korn til Sørlandet. Varerne udskibedes sikkert over Klitmøller, for her nævnes i 1815 Peder Teglbrænder som ejer

Som fortalt i artiklen fik Peder Teglbrænder tilladelse til at udstede egne pengesedler i pengekrisisens år efter Napoleonskrigene. Her ses to rigsbankmarkseddel fra 1814. (Efter F. Grandt-Nielsen: »Danske Billetter».)

af en slup med det poetiske navn ”Fuldmånen”. (14). I 1818 havde teglbrænderen ikke mindre end 6.000 rigsdaler tilgode hos købmand Frederik Christian Holgersen i Christianssand og 1.880 rigsdaler hos købmand Søren Pedersen i Mandal. (15). Peder Teglbrænders betydning som handelsmand turde fremgå af, at han i Napoleonskrigenes tid af amtmand Faye i Thisted fik tilladelse til at udstede egne nødpengesedler - i 1812 således for 500 rigsdaler. Peder Teglbrænder fik sine pengesedler trykt hos bogtrykker Just i Viborg, men det var ikke risikofrit således at fungere som en lokal filial af Nationalbanken. I december 1810 var Peder Teglbrænder nødt til at indrykke en annonce i ”Viborg Samler”, hvori han advarede mod falske pengesedler i omløb underskrevet ”Peder Teglbrænder fra Westervig i Thy”. Men som han skrev, der er ”kun een Peder Teglbrænder i Westervig Closter Sogn i Thy” - det ville vist ingen benægte. Peder Teglbrænders private bank fungerede i årene 1809-15. Også gårdejer Mads Poulsen i Vester Ulsted havde 1811-12 tilladelse til at udstede egne nødpengesedler, en rettighed han og Peder Teglbrænder opnåede som de eneste i Hassing-Refs herreder. Det understreger de to mænds økonomiske betydning. (16).

Om den videre skæbne for Peder Teglbrænders slægt - og for teglværket

Med Peder Pedersen Teglbrænders død i 1818 var en blomstrende epoke slut i gården - teglbrændingen blev herefter en binæring til gårdens stadig mere betydningsfulde landbrug.

Det var ikke uden problemer for Peder Teglbrænder at udstede egne pengesedler. Den 31. december 1812 var han således nødt til at indrykke denne annonce i avisen *Viborger Samler* for at advare mod en svindler, der brugte hans navn. (Efter E. Grandt-Nielsen: »Danske Billeter»).

Ved sin død efterlod Peder sig enken Maren Jensdatter, sønnen Jens Pedersen Teglbrænder på 24 år og datteren Maren Pedersdatter Teglbrænder på 22 år. Maren Jensdatter kom på aftægt hos datteren, der siden 1816 havde været kone på Bubbøl. Det år var hun blevet gift med Ole Adolph Brorson Hjørdemaal, søn af Peter Severin Hjørdemaal. Deres søn - Peder Teglbrænder Hjørdemaal - blev senere tredje generation på Bubbøl.

Jens Pedersen Teglbrænder overtog Teglgården ved faderens død. Omkring 1825 har han solgt gården og teglværket; i 1826 underskriver han sig i forbindelse med en panteobligation som "selveiergaardmand boende i Øster Schaarupgaard". (17). Den 17. december 1830 døde Jens Teglbrænder imidlertid - kun 38 år gammel. Han var i 1821 blevet gift med Hedevig Marie Dollerup, datter af degnen Anders Dollerup i Hjerm nord for Holstebro og dennes hustru Kirsten Christensdatter Schibsted. Hedevig Marie var således via moderen et barnebarn af Christen Schibsted og Maren

Tøfting i Skibstedgård i Ydby sogn. Ikke desto mindre blev hendes liv som enke alt andet end let. I 1850 boede den tidligere frue i Teglgården, hvis slægtninge sad som proprietærer rundt om i Thy, i et hus i Oxenbøll. Hun ernærede sig nu ved at gå ud som kogekone. Peder Teglbrænders bror - Christen Teglbrænder - fastslog også familiens sociale position ved i 1804 at gifte sig med Birgitte Christine Schibsted, også en datter fra Skibstedgård og således moster til broderens kone i Teglgården. Heller ikke her gav rødderne i det lokale bondearistokrati nogen garanti for økonomisk sikkerhed. Christen Teglbrænder og Birgitte Schibsted fik sammen datteren Maren, der i 1863 døde som almisselem i Trankjær efter forinden at være blevet skilt fra sin mand, husmand Niels Christian Jensen i Taabel.

Og dog levede disse mennesker i en tid med den indre sammenhæng, der gjorde tilværelsen overskuelig. Og tråde gik på tværs og udad fra enkelte menneskers liv, og skabte som i tilfældet med Teglgården aktiviteter, der formåede at præge lokalsamfundet for en periode. Og teglværket ved Teglgården fortsatte sin produktion endnu en tid. I 1856 brændte en del af anlægget ned, og på tomten opførtes en ovn med ringmur - altså en moderne ringovn - den var 32 alen lang og 25 alen dyb med tegltag. Christen Poulsen Houe, der ejede Teglgården i 1890, benævnes da også i folketællingen samme år ikke blot for "landmand" men også for "teglfabrikant". Sønnen Nikolaj Houe overtog senere gården, og skal have fortsat teglproduktionen indtil omkring 1907-10. (18).

I mindst 150 år er der således produceret teglsten på Teglgården i Vestervig.

Noter:

(Der henvises ikke til kirkebøger og folketællinger)

- 1: Det er således ikke korrekt, når det i indberetningen til industritællingen 1871/72 oplyses, at teglværket i Vestervig er grundlagt år 1800. Af andre teglværker i Sydthy nævnes i denne tælling: Ginnerupgård (grundlagt 1852), Neessund (grundlagt 1862) og Futtrup (grundlagt 1845).
- 2: Tak til Elly Mardal, Boddum, for at have gjort opmærksom på 1758-indberetningen.
- 3: LAV, G.95-3, Vestervig godsarkiv, fæsteprotokol for Vestervig Kloster 1764-98.
- 4: LAV, G.95-2, Vestervig godsarkiv, jordebog 1764-87.
- 5: LAV, B.2-869, Thisted amtsarkiv, skifteprotokol i boet efter Peder Teglbrænder, Vestervig, 1818-23.
- 6: Ibid.
- 7: Tak til Elly Mardal, Boddum for at have gjort opmærksom på 1777-sagen i Vestervig birks tingbog.

- 8: LAV, B.2-870, Thisted amtsarkiv, dokumenter i boet efter afgangne Peder Teglbrænder, 1818-23.
- 9: Graugaard Esben, "Musketer Georg Slavensky og en del af hans thylandske efterslægt", privattryk, Holstebro 1989.
- 10: Note 4 ibid.
- 11: Note 5 ibid.
- 12: På Erhvervsarkivet i Aarhus findes således hovedbøger for Peder Teglbrænders købmandshandel i perioden 1799-1819 og kladder 1806-18. De er ikke gennemgået i denne forbindelse. (Erhvervsarkivets arkivoversigter bind 2, Aarhus 1993, s.175).
- 13: LAV, Pr.2188, Privatarkiver, Peder Teglbrænder ved Vestervig Teglværk.
- 14: Nordentoft Johan, "Optegnelser om Slægten Nordentoft", trykt som manuskript, 1940, s.22.
- 15: Note 6 ibid.
- 16: Grandt-Nielsen Finn, "Danske Billetter. Lokale nødpengesedler fra Napoleonskrigenes tid", Dansk Numismatisk Forening/Odense Bys Museer, 1993, s. 23, 29, 129-31, 222, 232-35.
- 17: LAV, B.34-SP10, Hassing-Refs herreder, skøde- og panteprotokol 1826-28.
- 18: Meddelt ved Elly Mardal, Boddum.

Kilde: Sydthy Årbog 1994, side 20-26.